

De betekenis van het verleden voor het heden

DOOR

PETER J.A. NISSEN

Bij de opening in 1632 van het Athenaeum Illustre te Amsterdam, de voorloper van de huidige Universiteit van Amsterdam, hield Gerardus Vossius (1577-1649), de eerste hoogleraar in de geschiedenis aan die instelling, een 'Rede over het nut van de geschiedenis'. Het is zonder enige gêne dat ik deze Amsterdamse hoogleraar hier, tijdens een symposium van een kring van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, als eerste aan het woord laat. Zijn wortels lagen immers in het Overkwartier van Gelre. *Genus et honestum et vetus Ruremundo duco*, ik stam uit een aanzienlijk en oud Roermonds geslacht, zo zegt hij zelf in zijn autobiografie.¹ Zijn vader Jan Vos stamde inderdaad uit de Roermondse burgerij, was koopman, maar verliet zijn geboortestad Roermond, nadat hij voor de Hervorming had gekozen, in 1571 om aan de universiteit van Heidelberg tot predikant opgeleid te worden. En daar werd dan Gerardus Vossius geboren, een van de eerste Nederlandse geleerden die diepgaand over de betekenis van de geschiedenis heeft nagedacht.

Vossius zag een groot praktisch nut in de geschiedenis voor alle andere wetenschappen: de studie van de geschiedenis is de kortste weg om zich de algemene ontwikkeling eigen te maken die men nodig heeft voor andere wetenschappen. De geschiedenis levert, zo meent hij, nuttige inzichten op voor actuele en praktische wetenschappen, zoals de bestuurskunde, de krijgskunde, de medische wetenschap, de rechtswetenschap en de dichtkunst. Maar ook voor uiteenlopende terreinen van het menselijk leven is de geschiedenis nuttig. De geschiedenis heeft volgens Vossius een direkt nuttig doel. Zij stelt ons namelijk in staat goeden gelukkig te leven. Zo brengt de studie van de 'gewijde geschiedenis' ons vroomheid bij en de studie van de geschiedenis van de mensheid, de *historia humana*, leert ons prudentie, dat wil zeggen wijsheid in het menselijke handelen.²

Vossius' opvatting over het nut van het verleden heeft een sterk moralistische inslag. Als wij nu in onze tijd spreken over de betekenis van het verleden voor het heden, zullen we daarbij liever ieder gemoraliseer vermijden. En ook zullen we een term als 'nut' liever om-

zeilen. Die suggereert immers te sterk dat de 'lessen uit het verleden' zich rechtstreeks laten vertalen in praktische aanwijzingen voor ons handelen in het heden. En bovendien is het begrip 'nut' of 'utiliteit' een sterk instrumenteel begrip. Ik bedoel daarmee: iets is nuttig omdat het helpt om iets anders te bereiken. Nut staat in dienst van iets anders. Gebruiksvoorwerpen zijn nuttig, omdat ze ons helpen bij het nastreven, verrichten of bewerken van iets anders. Maar zodra dat andere bereikt is, is het met het nut van het gebruiksvoorwerp afgelopen. Dat is ook de reden waarom zoveel gebruiksvoorwerpen verdwenen zijn: zij hebben geen nut meer. Wij hebben geen haalijzer meer nodig omdat wij geen open vuurplaats meer in onze woonruimte hebben.

Iets wat alleen maar nut heeft, kan afgedankt worden. Het heeft geen blijvende waarde uit zichzelf. Daarom horen wij, zo meen ik althans, van mensen ook niet te zeggen dat zij nuttig zijn, of liever horen we van mensen te zeggen dat zij *mr* zijn dan alleen maar nuttig. Mensen hebben namelijk, zo meen ik tenminste, een intrinsieke waarde. En die aarde noemen we doorgaans niet nut maar betekenis.

Degenen die momenteel beroepshalve nadenken over de geschiedenis stellen dan ook niet meer zo vaak de vraag naar het nut van het verleden, maar naar de betekenis ervan.³ Die willen we begrijpen, verstaan. Geschiedenis is dan ook een hermeneutische wetenschap, een wetenschap gericht op het vertalen of vertolken, op het verstaanbaar en begrijpelijk maken van het verleden.⁴ En de meeste geschiedfilosofen zijn zich ervan bewust dat die handeling van het verstaanbaar maken niet zinloos is, dus dat het verleden inderdaad een betekenis heeft voor het heden.

Die betekenis ligt gefundeerd in het inzicht dat de individuele mens en de menselijke samenleving niet alleen een geschiedenis 'hebben', maar ook geschiedenis 'zijn'.⁵ Van iets wat je 'hebt', kun je naar believen gebruik maken; je kunt er ook afstand van doen. Maar van iets wat je 'bent', kun je niet zo gemakkelijk afkomen. Je 'zijn' bepaalt immers je identiteit. Ons individuele verleden en het verleden van onze samenleving maken deel uit van onze identiteit.

Er zou een hele reeks van historici aan te halen zijn die zeggen dat een gemeenschap die haar geschiedenis verwaarloost of vergeet, gedwongen wordt haar te herhalen. Geschiedenis is dus blijkbaar onmisbaar in de identiteit van de samenleving. Ook zou een hele reeks van historici aangehaald kunnen worden die beschrijven hoe bepaalde samenlevingen door anderen bewust van hun geschiedenis, en daarmee van een deel van hun identiteit, beroofd zijn. Maar ik haal er maar eens een andere getuige bij: de Ierse zangeres Sinad O'Conner, die de finale mocht verzorgen van het jongste Pinkpopfestival in Landgraaf (1995, red.). Op haar nieuwste album *Universal mother* staat een lied over de 'Famine', de grote hongersnood die Ierland getroffen zou hebben en die tot de emigratie van vele Ieren naar de Verenigde Staten heeft geleid. Sinad O'Conner zingt evenwel dat er helemaal geen tekort aan voedsel was, er groeide genoeg in Ierland, alleen werden de in Ierland verbouwde aardappelen en groenten onder gewapende bewaking naar Engeland verscheept. En dan zingt zij: 'And so we lost our history, and this is what I think is still hurting me.' Het verlies van geschiedenis doet pijn. En zij vervolgt: 'And if there ever is gonna be healing, there has to be remembering, and then grieving, so that there can be forgiveness, there has to be knowledge and understanding.' Om gezond te kunnen worden, moeten we ons het verleden kunnen herinneren, en daarvoor is kennis en begrip nodig. Een bondiger apologie van de betekenis van het verleden voor het heden is bijna niet denkbaar.

Dat het verleden een betekenis voor het heden heeft is heel duidelijk bij wat geschiedfilosofen en psychologen het praktische verleden noemen: het geheel van ervaringen die wij individueel in ons leven hebben opgedaan en die onze samenleving in de geschiedenis heeft opgedaan.⁶ Deze ervaringen hebben geleid tot een leerproces waarin wij onze handelingen en gedragingen hebben eigen gemaakt. En dat leerproces stelt ons in staat nu te handelen zoals wij handelen. Wij hebben ooit leren lopen, leren fietsen en leren lezen, en sommige uitverkorenen hebben leren autorijden of zwemmen. Als wij die handelingen tellen, zijn wij ons er niet voortdurend van bewust dat we die ooit, in ons verleden, hebben geleerd. Zo is het ook met de samenleving, met de cultuurpatronen, met de verhoudingen tussen mensen. Wij gedragen ons volgens cultuurpatronen die onze samenleving ooit in haar verleden geleerd heeft: in de Westerse cultuur hebben mensen ooit geleerd elkaar een hand te geven bij een begroeting in plaats van elkaars neuzen aan te raken, en zij hebben ooit geleerd geen winden en boeren te laten tijdens het eten en bestek te gebruiken. Veel elementen uit de cultuur van het dagelijks leven zijn het resultaat van het praktische verleden van onze samenleving.

De meeste handelingen in het dagelijks leven stellen wij zonder ons bewust te zijn van de geschiedenis ervan. We verrichten ze min of meer spontaan. De mens onderscheidt zich echter van het dier doordat hij zich van die relatie met het verleden ook bewust kan zijn. De mens heeft een zelfbewustzijn dat zich over zichzelf kan buigen. De mens kan reflecteren over zijn verleden, kan zich bewust zijn van zijn geschiedenis.

In dat bewustzijnsproces wordt een beeld van het verleden geconstrueerd. Een mens stelt zijn levensgeschiedenis samen uit individuele herinneringen, een samenleving stelt haar collectieve geschiedenis samen uit collectieve herinneringen. De geschiedenis is dan ook het collectieve geheugen van een samenleving,⁷ of in de woorden van de historicus Johan Huizinga: 'de geschiedenis is de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'.⁸

Het bovenstaande impliceert niet een verdediging van het verleden als zodanig. Het verleden zelf hoeft niet verdedigd te worden. Als dat wel gebeurt, komt dat vaak voort uit een ongenoegen met het heden of een psychologisch of sociaal onvermogen om het leven nu te leven. Verdediging van het verleden is dan vaak veroordeling van het heden. Uit die veroordeling komt een hang naar het verleden voort, naar 'vroeger, toen alles beter was'. De gang van het verleden wordt dan gemaakt uit nostalgie, en het verleden zelf is een gedealiseerd verleden, een gedroomde geschiedenis. Maar wat het bovenstaande wel impliceert is een verdediging van het historisch bewust zijn, dat wil zeggen van het zich bewust zijn van het feit dat ook wij nu geschiedenis 'zijn', en van het feit dat wij op een bepaald punt in een historische ontwikkeling staan. Ook de actualiteit is geschiedenis: 'vandaag is morgen alweer gisteren'. Er is geen enkel statisch punt in de tijd. De notie van tijd alleen al veronderstelt ontwikkeling en geschiedenis. En ook wij, mensen van nu, staan op bepaald punt in de ontwikkeling van de geschiedenis, ook wij zijn historische wezens.

Is het nodig in onze tijd een pleidooi voor een historisch bewustzijn te houden? Er lijkt immers veel belangstelling voor geschiedenis te bestaan: historische optochten of gilde- en schuttersmanifestaties trekken een groot publiek; velen doen aan stamboomonderzoek, zodat de leeszaal van de archiefbewaarplaten momenteel voller zitten dan enige archivaris twintig jaar geleden had durven dromen; de heemkundekringen mogen zich in een groeiend ledenbestand verheugen – bij de Stichting Brabants Heem zijn bijvoorbeeld inmiddels meer dan honderd heemkundige en historische kringen aangesloten, met samen meer dan 20.000 leden –; historische romans en boeken over geschiedenis staan soms weken in de boeken-toptien van de weekbladen; voor grote (kunst-)historische

tentoonstellingen, zoals onlangs 'Gebed in schoonheid' in het Rijksmuseum te Amsterdam (van november 1994 tot en met februari 1995, red.), kan men het beste van tevoren kaarten reserveren om er tenminste van verzekerd te zijn dat men binnen mag.

Toch betekent dit nog niet dat het historisch bewustzijn bloeit. De Vlaamse filosoof L. van der Kerken s.j. vergelijkt in een essay over de vraag 'Waarom leest men geschiedenis?' de belangstelling voor boeken over geschiedenis met toerisme.⁹ Zoals toerisme reizen in de ruimte is, zo is het lezen over geschiedenis reizen in de tijd. Maar toerisme wordt doorgaans, zo zegt ook de omschrijving in Van Dale, ondernomen 'als ontspanning, met name met het doel verschillende bezienswaardigheden of bekende plaatsen te bezoeken'. En dat vindt plaats uit nieuwsgierigheid. En nieuwsgierigheid, aldus Van der Kerken, 'blijft oppervlakkig, ze verslijt gemakkelijk, en het genoegen dat ze bezorgt eveneens'.

Er is niets tegen belangstelling voor geschiedenis als ontspanning, uit nieuwsgierigheid.

Maar bij een historisch bewustzijn gaat het om meer: om het verlangen naar inzicht in het verleden en daarmee naar inzicht in het heden. Dit verlangen wil niet alleen maar zien, maar ook begrijpen. Het wil, om Van der Kerken nog eens te citeren, 'niet alleen waarnemen, niet alleen uitwendig kennis nemen van de feiten, maar (het wil) hun verband begrijpen en daardoor een inzicht verwerven in het menselijk gebeuren, het wil oorzaken en gronden vinden, en hoe het verleden zich heeft ontwikkeld'. Historisch bewustzijn is dus menselijk bewustzijn op zoek naar zelfkennis, naar inzicht in het menselijk bestaan. En dat mag gerust een ontspannende, verstrooiende, zelfs troostende functie hebben. Maar het gaat daar niet in op.

Constructies van het verleden zijn altijd selectief.¹⁰

Wij construeren onze levensgeschiedenis uit een selectie van herinneringen. Zij zijn de historische relictten in ons bewustzijn. Die relictten eigenen wij ons toe. Wij geven ze een plaats in ons beeld van het verleden. Aan de hand van die herinneringen vinden wij onze geschiedenis als het ware uit. In dat proces heeft het historisch bewustzijn een kritische functie. Het wijst er op dat ons beeld van het verleden niet meer is dan een beeld, een constructie. En die constructie moet altijd onder kritiek staan van de bronnen: de historische bronnen hebben veto-recht.

Onze (re)constructie van het verleden wordt ondersteund door stoffelijke relictten uit het verleden: foto's, brieven, voorwerpen uit onze jeugd. Zij zijn de tastbare herinneringen aan ons verleden. Wij kunnen ze gemakkelijk kwijtraken, bij een verhuizing, bij de grote schoonmaak. Wij kunnen ze verliezen. Maar dat veroorzaakt vaak groot verdriet: het verlies van een

jeugdfoto, van de eerste liefdesbrief, van voorwerpen uit je jeugd. Ook voor de constructie van de collectieve herinnering van een samenleving zijn stoffelijke relictten onmisbaar. Wij hebben documenten, archiefstukken, kunst- en gebruiksvoorwerpen, kledingstukken, afbeeldingen, kaarten en monumenten nodig om een beeld te ontwerpen van ons verleden. Zij zijn als het ware de jeugdfoto's uit de levensgeschiedenis van onze samenleving. Wij hebben ze nodig om ons geheugen te activeren, wij hebben ze nodig om ons bewust te kunnen zijn van de geschiedenis die wij 'zijn'. Zij activeren onze herinnering. Allemaal samen zouden we die relictten uit het verleden ook monumenten kunnen noemen. Want het woord monument (in het Latijn monumentum, afgeleid van het werkwoord monere: herinneren aan) betekent niet meer dan 'iets dat ergens aan herinnert'. In dat opzicht is ook een rune, die misschien in de terminologie van het monumenten beleid niet meer echt als monument gehonoreerd wordt, toch ook een monument: zij herinnert ons aan bepaalde aspecten van het verleden van de regionale samenleving. De tastbare herinneringen aan ons verleden, of om het anders te zeggen, de geheugensteuntjes van ons collectieve geheugen, zijn zeldzaam geworden. De geschiedenis zelf heeft al fors geselecteerd. Wat over is gebleven, vinden we ondermeer in archieven en musea, en in ons cultuurlandschap. Musea geven – noodgedwongen – een selectie van relictten uit ons collectieve verleden. Willem Frijhoff heeft in dat verband in de Goltziuslezing te Venlo in 1992 gesproken van 'ordelijk vergeten'.¹¹ Hetzelfde is het geval met monumenten. De vraag welke monumenten bijvoorbeeld in de negentiende eeuw wel en welke niet behouden werden, heeft alles te maken met de nationalistische constructies van het verleden die in die eeuw gemaakt werden.¹² Het ontstaan van de notie monument is zelfs grotendeels een gevolg van de nationalistische constructie: monumenten kregen een plaats in de invention of tradition die in negentiende eeuw plaatsvond.¹³ Een historisch bewustzijn kan dat niet ongedaan maken. Maar het kan ons wel bewust maken van de selectiviteit van ons individuele en collectieve geheugen. Dat bewustzijn van de selectiviteit van wat is over gebleven, mag voor ons op onze beurt een waarschuwing zijn om de selectie niet nog kleiner te maken. Wat tot nu toe behouden is gebleven, ook al is dat nog maar in de vorm van een rune, mag er aanspraak op maken ook in de toekomst behouden te blijven.

Monumenten zijn, zoals gezegd, de geheugensteuntjes van ons collectieve geheugen. Maar om die rol ten volle te kunnen vervullen, is het belangrijk dat zij hun verhaal kunnen vertellen. Zij moeten hun verhaal kunnen vertellen. Wanneer monumentenzorg dan ook gedragen wordt door een historisch bewustzijn,

zal zij er voor zorgen de monumenten niet alleen te conserveren, dat wil zeggen ze niet alleen fysiek te behouden, maar zal zij er zich ook voor inspannen de monumenten in een context te plaatsen. Monumenten kunnen sprekende bronnen worden: zij kunnen een verhaal vertellen over het dagelijks leven van mensen in het verleden, over hun maatschappelijke verhoudingen, over hun culturele gedragspatronen. Daarvoor moeten monumenten tot spreken gebracht worden. En dat kan door een goede educatieve aanpak. Het is dan ook een waardevol voornemen van de gemeente Horst dat zij in haar plannen rond de Kasteelse Bossen aandacht wil geven aan, zoals dat heet, 'een intensieve toeristisch-educatieve benutting' van de zone rond de kasteelruine Ter Horst.

Bovendien mag een beleid inzake monumenten zich niet beperken tot de 'bezienswaardigheden', de 'hoogtepunten', het 'bekende'. Dan immers wordt de omgang met deze relictten uit het verleden tot niet meer dan toerisme, dat op zoek gaat naar het bekende dat iedere andere gebruiker van dezelfde reisgids ook al zag. Een historisch bewustzijn vraagt dat ook het onaanzienlijke, het onbekende, het vreemde, het kleine uit het verleden – ons verleden – gezien wordt. Ook een ruïne behoort tot het collectieve geheugen van onze samenleving; ook een ruïne heeft een verhaal te vertellen. Goed monumentenbeleid zorgt dus niet alleen voor de kastelen en kathedralen, maar ook voor de 'kleine monumenten'.

Wie uit nostalgie naar het verleden kijkt, zoekt daarin het bekende, het vertrouwde. Hij projecteert zijn eigen droombeeld van de tijd in het verleden. Maar inzicht in wie wij zijn, individueel en als samenleving, geeft de omgang met de geschiedenis juist door de confrontatie met het andere, het onbekende.

's-Hertogenbosch, voorjaar 1996.

Noot van de Redactie

Deze rede, gehouden tijdens de studiemiddag van 9 september 1996 door Prof. dr. P.J.A. Nissen, werd met toestemming van de Redactie overgenomen uit: "Huis ter Horst, een toekomst voor een ruïne". Waarvoor onze welgemeende dank. Uitgave: 1996 Stichting Het Gelders Overkwartier, Horst.

Stellingen

1. Wij 'hebben' niet alleen een geschiedenis, wij 'zijn' ook geschiedenis.
2. Van die geschiedenis kunnen wij ons bewust zijn; in dat bewustzijn construeren wij, individueel of als samenleving, een beeld - en niet meer dan dat - van het/ons verleden.
3. De verdediging van het historisch bewustzijn is iets anders dan de verdediging van het verleden.
4. De zorg voor monumenten mag niet te gemakkelijk de toeristische nieuwsgierigheid bedienen: monumenten willen niet alleen gezien, maar ook begrepen worden.
5. Monumentenzorg mag zich niet beperken tot het behouden of bewaren van monumenten; zij moet de monumenten ook van een context voorzien.
6. Er bestaat geen goed monumentenbeleid zonder zorg voor de kleine en onaanzienlijke relictten uit het verleden.

Noten

- ¹ C.S.M. Rademaker, *Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*, Zwolle 1967, 1; over Vossius' familie, 1-6.
- ² Gerardus Vossius, *Geschiedenis als wetenschap*, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door C. Rademaker, Baarn 1990 (Geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland, 9), 50-71.
- ³ Al zijn er toch nog bijvoorbeeld economische historici die een 'nuttigheidsstrategie' hanteren. Zie W. Prevenier, *Uit goede bron. Introductie tot de historische kritiek*, Leuven-Apeldoorn 1992, 187-188.
- ⁴ Voor de opvatting van geschiedwetenschap als een hermeneutische wetenschap is de Duitse geschiedfilosoof Wilhelm Dilthey (1833-1911) van groot belang geweest; zie W.J. van der Dussen, *Filosofie van de geschiedenis. Een inleiding*, Muiderberg 1986, 88-97.
- ⁵ Van der Dussen, *a.w.*, 25-27.
- ⁶ M. Oakeshott, *On history and other essays*, Oxford 1983, 14-19.
- ⁷ M. Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris 1950.
- ⁸ J. Huizinga, *Verzamelde werken*, deel 7, Haarlem 1950, 102.
- ⁹ L. van der Kerken, 'Waarom leest men geschiedenis', *De Stan-daard*, 10 en 11 juli 1993, boekenbijlage.
- ¹⁰ Chr. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Meppel 1987.
- ¹¹ W. Frijhoff, *Ordelijk vergeten. Het museum als geheugen van de gemeenschap*, Venlo 1992.
- ¹² W. Lipp, *Natur, Geschichte, Denkmal. Zur Entstehung des Denkmalbewusstseins der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt 1987.
- ¹³ E. Hobsbawm en T. Ranger (ed.), *The invention of tradition*, Cambridge 1983.